

Egy évezredes félreértés vagy tévedés eredménye

(a természet- és környezetvédelem szükségessége)

Minden egyes lélegzetünk, minden falat ételünk, minden korty italunk, ruházatunk, lakó- és munkahelyünk, ezek berendezései, munkánk végzésekor használt eszközeink, szerszámaink, gépeink, szórakoztató játékaink mind-mind eszünkbe kell, hogy juttassák azt, hogy az ember, mint biológiai és mint gondolkodásra képes értelemmel és lélekkel rendelkező társadalmi teremtmény, közvetlenül vagy áttételesen, de ezer és ezer szállal kapcsolódik a természeti környezetéhez, azaz az Isten által teremtett egész Világhoz.

A természeti környezet – amelyet nyugodtan nevezhetünk földrajzi buroknak is – olyan háromdimenziós tér, amelyet a Föld belső része (centroszféra), a szilárd kéreg (litoszféra), a légkör (atmoszféra), a vízburok (hidroszféra), az élővilág (bioszféra) és a talajtakaró (pedoszféra) együttesen alkot. Ha ezekhez a Naprendszer többi tagját és az egész Univerzumot (exoszféra), energiaforrásként a Napot, valamint a maga sajátos tulajdonságaival együtt az emberi fajt (Homo sapiens), azaz az emberiséget (homoszféra, antroposzféra), és az általa létrehozott és működtetett gépeket, berendezéseket, épületeket (technoszféra) is hozzávesszük és leszögezzük azt, hogy mindezek bonyolult összefüggérendszer alkotnak, eljutunk az ökoszféra fogalmáig. Az ember és a társadalom tehát egyrészt, mint élőlény, ennek az ökoszférának a része, tagja, igényli az ökoszféra teljes értékű jelenlétét, másrészt, mint értelmes társadalmi lény, termelőmunkája során az ökoszférát fel is használja.

Ez a kettős, ellentmondásos szerepe megnehezíti helyzetének pontos felismerését, megértését és gyakran eltorzítja szemléletét is. A kulcsprobléma a munka, a társadalmi termelés és annak értékelése.

Különösen áll ez a zsidó-keresztény kultúrkörhöz tartozó társadalmakra, ahol évezredek óta az uralgó ideológia alapját képező Bibliában olvasható, hogy az ember teremtésekor azt mondta Isten: *„Alkossunk embert a képmásunkra, hozzánk hasonlónak: uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, az állatokon, az egész földön és mindenben, ami a földön csúszik-mászik... Isten megáldotta őket, és ezt mondta nekik Isten: Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet. Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön mozgó minden élőlényen”* (1Móz 1,26;28). Ha Isten összes parancsát és törvényét is ilyen híven és pontosan betartotta és teljesítette volna az emberiség, mint ezt a kettőt, akkor manapság nem volna annyi hazugság, csalás, lopás, erőszak, gyilkosság stb. itt a Földön.

A társadalom a története során a földrajzi környezet, az ökoszféra adottságait mindig fejlettségi fokától (a munka fejlettségi szintjétől) függően használta fel. Eközben a társadalom és földrajzi környezete között sokoldalú és állandóan bővülő kapcsolat alakult ki, amelynek tartalma és minősége a társadalom fejlettségi szintjétől és az szerint változott.

Napjainkban ez a két folyamat: a természeti környezet leigázása, meghódítása, felhasználása és a népesség létszámának növekedése, szaporodása következtében a globa-

lizálódó világ egyre nagyobb területeire terjed ki és volumenében egyre hatványozódik. Pedig ma már a társadalmi érdekek kellene döntőnek lennie, és így nem lehetne közömbös az sem, hogy a gazdasági tevékenység során milyen természeti hatások következnek be, hisz ezek éppúgy befolyásolják a jövő természeti és társadalmi életét, mint azok az eredeti természeti, környezeti tényezők, amelyek a teremtés óta az eddigi fejlődést lehetővé tették, és amelyek épp a termelés hatására átalakultak, megváltoztak, sok esetben az ember és más élőlények számára károsra váltak.

Ezt igazolja az egyre növekvő nemzetközi természetvédelmi és környezetvédelmi konferenciákon született megállapodások száma is. De az ezeken született egyezmények hatásfoka – sajnos – nem éri el a hozzájuk fűzött reményeket mind a mai napig. Annak ellenére, hogy minden nap jobban megértjük a természet törvényeit és a természet megszokott folyásába való beavatkozásaink közelebbi és távolabbi utóhatásait s így, „igázzuk le” azt.

Főként a természettudományoknak a múlt században elért hatalmas fejlődése egyre inkább képessé tesz bennünket arra, hogy legalább legközelebbi termelő cselekedeteink távolabbi következményeit is felismerjük, és ezzel „uralkodhassunk” felettük. De minél inkább történik ez, annál inkább fogják az emberek magukat a természettel ismét nemcsak egynek érezni, hanem egynek is tudni, és annál lehetetlenebbé lesz az az értelem- és természetellenes elgondolás a szellem és anyag, ember és természet, lélek és test közötti ellentétéről, amely a klasszikus ókor letűnése óta Európában és Észak-Amerikában felszínre került és uralkodóvá vált.

Minden lépésünknek eszünkbe kell juttatnia, hogy korántsem úgy uralkodunk a természetben, mint a-

hogy a hódító egy idegen népen uralkodik, mint olyan valaki, aki a természetén kívül áll, hanem, hogy hússal, vérrrel és aggyal hozzá tartozunk és benne élünk, és egész fölötté gyakorolt uralmunk abban áll, hogy minden más lénynél jobban felismerjük törvényeit, és képesek vagyunk ezeket helyesen alkalmazni. Végül az is leszögezhető, hogy: „ne kérkedjünk túlságosan a természetén aratott emberi győzelmekkel. A természet minden ilyen győzelemért bosszút áll rajtunk.” (Engels F. 1876.)

Ma már az egész világon felismerték azt, hogy a természeti környezet az emberi élet és a társadalmi termelés elidegeníthetetlen feltétele és elsődleges forrása. De a természeti környezet egyre növekvő termelési megterhelése, gyors változásai nyugtalanítják is az embereket, akikben felvetődik a kérdés: mi történik a természeti környezettel néhány évtized, de különösen egy-két évszázad múlva. Erre nehéz válaszolni, mert számos, a természeti környezetben, a társadalomban, valamint a kettő között lezajló folyamatban a kölcsönhatás még koránt sem ismert. A prognóziskészítés különösen a társadalmi változások terén még csak gyerekcipőben jár. Egyelőre nehéz megmondani például még azt is, hogy milyen társadalmi-gazdasági változások mennek majd végbe 2020-ig a fejlődő országokban, s hogy ezek a természeti környezetben milyen változásokat idéznek elő.

Az emberiség fejlődésének jelenlegi szakasza – az emberiség száma, a természeti környezet kiaknázását és megváltoztatását célzó hatalmas tudományos-technikai felszereltség – az egyes országok közötti társadalmi rendszerbeli különbségre való tekintet nélkül, sürgetően követeli az értelmes természethasználatra és e használat planetáris méretű következményeinek előrejelzésére irányuló együttes erőfeszítést. A természettudományos alapon nyugvó természet-használatkor a megújuló természeti erőforrások és a táj természeti potenciálja nem csökkenhet, sőt a természet helyes átalakításakor növekszik is.

A természeti környezet és erőforrásai antropogén terhelésnövekedésének visszafogására a kutatók négy létfontosságú probléma megoldását tartják szükségesnek:

1. a fegyverkezési verseny korlátozását és megszüntetését (anyagierőforrás biztosítása),

2. a fejlődő országok társadalmi-gazdasági viszonyainak felemelését a fejlett országok szintjére (társadalmi erőforrások képzése),

3. a népességszaporodás szabályozása (a környezeti terhelés csökkentése),

4. a zárt ciklusú termelésre való átállás (a káros anyagok kibocsátásának csökkentése).

Az ökoszférán belüli, valamint a társadalom és az ökoszféra közötti összefüggéseknek a lényegét Horti József 1984-ben kiadott *Katasztrófák a természetben* c. könyvének végén nagyon találóan négy frapáns „szabályban” foglalta össze. Ezek a szabályok alkotják a természet- és környezetvédelem alapjait még ma is!

1. szabály: „*Minden kapcsolódik valamihez, avagy minden függ valamitől!*”: Az ökoszféra összefüggés- és kapcsolatrendszerének szabályozottsága.

Az eddigiek során is úgy mutattuk be az ökoszférát, mint egymással kölcsönös kapcsolatban álló élőlények és élettelen környezeti tényezők rendszerét, amelyek konkrét megjelenési formái, speciális részei az egyes környezetekben (vízben, talajban, talajfelszínen) kialakult ökoszisztémáknak. Ezek elemeit csak a rájuk jellemző kapcsolatrendszer köti össze. Ez a sok részből álló rendszer a kibernetika elvei szerint működik.

2. szabály: „*Valahova mindennek mennie kell!*”: Az anyag és energia mozgása az ökoszférában.

Már a 18. században Lomonoszov orosz és Lavoisier francia tudósok bebizonyították az anyag-, majd a 19. században Mayer német orvosfizikus az energia-megmaradás törvényét, amely szerint az anyag és az energia elpusztíthatatlan. Ezt az ökológiában úgy fejezik ki, hogy a természet nem ismer hulladékot, mert ami az egyik élőlény számára

Ampulle: A villanykörte alakú Föld

hulladék, az a másinak táplálék. Pl. a szarvas ürüléke egy sereg rovar tápláléka. Az állatok által kilélegzett széndioxidot a zöld növények asszimilálják, az így termelt oxigént pedig az állat belélegzi. A növények és állatok, no meg az ember hulláit is a korhadék- és dögevők meg a mikroorganizmusok táplálékul használják stb.

3. szabály: „*A természet jobban tudja!*”: Az ökoszféra és a társadalom viszonya.

Az előzőekben említettük, hogy a munka az ember létezési feltétele. Munka nélkül nem jött volna létre, és nem maradna fenn a társadalom. De rögtön azt is hozzá kell tennünk ehhez, hogy a munka révén a legszorosabb kapcsolat jött létre és áll fenn az ökoszféra és a társadalom között, hisz az ember a természet anyagait és energiáit használja fel, mint biológiai lény, és mint a társadalom termelőmunkát végző egyede is. Azt is láthattuk, hogy a társadalom története folyamán egyre mélyül és kibővül az ember és természet kapcsolatrendszere. Ezt a gondolkodás fejlődése, a természet törvényeinek egyre mélyülő megismerése és ebből fakadóan a termelőeszközök és termelő módszerek mind meredekebben fölfelé ívelő fejlődése tette lehetővé. Az utóbbi két évszázadban lezajlott tudományos és technikai forrada-

folytatása a 8. oldalon

Dr. Lehmann Antal

Egy évezredes félreértés...

folytatás a 7. oldalról

lom bővületében élő társadalom figyelme elterelődött a társadalom és az ökoszféra bensőséges kapcsolatának alaposabb és mélyrehatóbb tanulmányozásáról. Mindig az ember életét, munkáját könnyebbé és praktikusabbá tevő technika és technológia korszerűsítése és a termelés fokozása állt az érdeklődés fókuszában, miközben megfeledtünk arról, hogy mindez milyen változásokat idéz elő természeti környezetünkben. Csak akkor kezdünk odafigyelni, amikor e változások mennyisége és minősége olyan fokot ért el, ami már gátolni kezdte a termelés növekedését. Az így kialakult új környezet sok helyen már nem elégíti ki a társadalom igényeit, sőt egyes esetekben az élőlények életét, biológiai létét is fenyegeti, amiért egyre újabb területeket „hódít meg” a technikai civilizáció. Pedig – ahogy szintén olvashattuk – ezekre a problémákra már több, min száz esztendővel ezelőtt felhívták a figyelmet.

Mivel a természet jobban „ismeri” saját rendjét és annak szabályozását, mint az ember, ehhez a rendhez kell igazítani a termelés rendjét is, ha el akarjuk kerülni a környezetünk végleges és számunkra káros átalakulását. Vagyis a társadalom technikai és ökonómiai gondolkodásmódját ki kell egészíteni ökológiai gondolkodásmóddal is, mert csak e hármas szemléletmód teszi képessé az emberiséget arra, hogy nagyobb megrázkódtatások nélkül folytassa életét az ökoszférában.

4. szabály: „Mindenért fizetni kell”: Az ökoszféra jó állapotának fenntartása pénzbe kerül.

Már az előző szabályban olvastakból is kitűnik, hogy ha nem akarunk károsító változásokat okozni az ökoszféra természetes rendszerében, akkor az eddigi szokásoktól eltérő módon, kell azt felhasználnunk. Vagyis úgy kell megtervezni, és úgy kell működtetni a technológiát, hogy minimálisan csökkentjük a beavatkozás károsító hatását. Magától értetődő,

hogy ez megnöveli az eddig szokásos beruházási és termelési költségeket. Sőt, a jelenleg működő termelési módszereket is felül kell vizsgálni, és a környezeti ártalmakkal járó termelőberendezéseket és termelőmódszereket át kell alakítani, vagy meg kell szüntetni. Ugyanis az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az ökoszféra előbb vagy utóbb, de mindig benyújtotta a számlát a társadalomnak szinte minden beavatkozása nyomán. Ha valamit kiveszünk a természetből, minden esetben adnunk is kell valamit helyébe, és itt van a legnagyobb probléma, hogy nem mindegy az, hogy mit adunk vissza! Szennyező, károsító veszélyes hulladékot, vagy az ökoszférában természetes módon feldolgozható anyagot – és abból is mennyit?

Mindazokra, amivel eddig foglalkoztunk, azért volt szükség, hogy világosan lássuk és megértsük a természet- és környezetvédelem „tárgyát és feladatait”, vagyis azt, hogy:

- a/ az ökoszféra az élettelen és élő anyagok és energiák mozgásának, természetes átalakulásának Isten által létrehozott, önszabályozott, bonyolult összefüggési rendszere, amelynek törvényszerűségeit mi emberek csak részben ismerjük,
- b/ az ember, mint biológiai, de észszel, értelemmel és lélekkel megáldott lény, tehát éppen olyan része az ökoszférának, mint az összes többi élőlény, tehát a természet törvényei rá is vonatkoznak, de ezenkívül,
- c/ alapvető létezési feltétele a munka is, amit, mint gondolkodó, akarattal, és ésszel bíró társadalmi lény végez,
- d/ a termelőmunka során az ökoszféra anyagait és energiáit ala-

kitja át, és ilyen formában használja fel céljaira,

- e/ az így átalakult anyag- és energiamennyiség felhasználás után visszajutva az ökoszféra rendszerébe, ott szükségszerűen változásokat idéz elő, átalakulási folyamatokat indít el,
- f/ mivel az emberiség létszáma és a munkavégzésre használt technika teljesítőképessége egyre gyorsabb ütemben folyik és növekszik, az ökoszféra sok esetben már nem képes ellensúlyozni ezeket a külső hatásokat, tehát alapvetően megváltozik, átalakul.
- g/ az ökoszféra (beleértve az embert is) alkalmazkodóképességéből eredő természetes fejlődési folyamata sokkal lassúbb, mint a változásokat előidéző technikáé; ez konfliktushoz vezet az ember, mint élőlény, és az általa működtetett és a természetes környezetet károsan átalakító technika között, amelynek feloldása egyedül és kizárólag a munkában alkalmazott technika és technológia ésszerű és tudatos megváltoztatása lehet, csakis így védheti meg a környezetét s vele együtt saját létét is az emberiség.

Összefoglalva eszmefuttatásunkat, talán akkor járunk legközelebb az igazsághoz, ha azt a következtetést vonjuk le belőle, hogy: Isten nem azért teremtette az embert, saját képére és hasonlatosságára, hogy az hódítsa meg a természetet és uralkodjék fölötte, hanem azért, hogy ez az észszel, lélekkel és szabad akarattal rendelkező lény, minél alaposabban ismerje meg a természetet és, hogy mindenkori jólfelfogott tudása szerint, benne és vele együtt éljen és megvédje a káros hatásoktól.

Transzcendencia és evilági valóság '56 októberében és máskor

Felkérésem úgy szólt, hogy „1956 transzcendens távlata” című írásomhoz kapcsolódva, annak szellemében szóljak. Igencsak megtisztelő számomra, hogy erre a Nyugaton 1982-ben megjelent írásomra gondoltak. Emiatt úgy vélem, hogy közel negyedszázad után érdemes visszapillantani, mit is jelent az én szememben az, hogy transzcendens távlat és ezért elmondom '56-os írásom néhány gondolatát. Majd megkísérlem a transzcendens távlat jelentőségét az azóta eltelt félvszázad tükrében vizsgálni. Ennek során szó lesz a magyar társadalomról is, de saját magamat is tanúként hívom.

A „transzcendens” fogalmat legalább kétféleképpen értelmezhetjük itt. Először, szűkebb értelemben úgy, hogy meghaladja az emberi tapasztalás lehetőségeit, és kihatásaiban túlviszi az emberi cselekvést korlátozó megkötöttségeken. Másodszor messzebbvívő értelemben úgy, hogy azon Istennek az egyéni emberi sorsokba, sőt a történeti-társadalmi létbe való irányváltoztató beavatkozását értjük. Mindkét értelemben jogos a „transzcendens” fogalmának használata, mert elmondhatjuk, hogy ama rövid két hét eseményei messze túlmutatnak az egyéni, de a közösségi lét korlátozott egzisztenciaalakítási lehetőségein és távlatain.

Úgy vélem, Max Weber hatalomszociológiai gondolatai kulcsot jelentenek problémánk megértéséhez. A hatalmat – mondja Max Weber – mindazok az esélyek teszik ki, melyek abból származnak, hogy valaki az akaratát az érintettek vonakodása ellenére is keresztül tudja vinni, függetlenül attól, hogy min alapszik ez az esély. A hatalom tehát más, sokkal kevésbé jogszerű és sokkal foghatatlanabb, mint weberi rokonfogalma, a „legitim uralom”, mert ezt az utóbbit többek között az jellemzi, hogy csak meghatározott körben és meghatározott szabályok keretében érvényesíthető. Nos, októberig Magyarországon a hatalom totális jellegű volt, hiszen birtokosai semmilyen jogszabály által nem korlátozottan és bárkivel szemben a legteljesebben ki tudták kényszeríteni akaratukat, mert a Weber által idézett hatalomgyakorlási esé-

lyüket a gazdasági, politikai és katonai eszközök teljessége biztosította.

Ez a totális hatalom mégis úgyszólván egyetlen éjszakán összeomlott és pontosan ebben láthatjuk a transzcendencia közbejöttét, a numinózum felvillanását. Mert miért is omlott össze ez a roppant hatalom? Azért, mert a kényszerítő eszközök totalitása is csak addig biztosítja a hatalmat, amíg a hatalomnak alávetett emberek a hatalom kényszereit respektálják, mert félnek, hogy vonakodásuk büntetést von maga után, és mert ez a büntetés az élet, a legbecesebb földi érték kioltásából is állhat és – tudjuk az akkori idők történelméből – nem egyszer állt is.

Ez a félelem a hatalom kényszereszközeinek bevetésétől biztosít minden hatalmat és kiváltképpen a sztálini típusú társadalmi rendszer hatalmát. De ha egyszer az ember – vagy mint Októberben az emberek nagy sokasága egyszerre – képes kimutatni és a hatalom birtokosait képes meggyőzni, hogy a hatalom kényszereit nem veszi tudomásul, mert egy még ennél a roppant hatalomnál is erősebb értékrendszernek veti magát alá, azaz végső fokon: mert egész életét is kockára teszi, akkor már nem kényszeríthető a hatalom szolgálatára, legföljebb a halálra. „Aki képes meghalni, azt nem lehet kényszeríteni” mondja Seneca és Radbruch, századunk egyik jeles német jogbölcse, őt idézve hozzászól a hatalmon lévők címére: „A te hatalmad semmi egyéb, mint az én félelmem. Minden hatalom a

neki alávetettek készséges vagy vonakodó elismerésén nyugszik.”

Októberben egy nép hajlandó volt lemondani legbecesebb földi kincséről, életéről is, mert a hatalomtól való függetlenséget, a szabadabb és emberibb életmódot olyan döntő értéknek tartotta, hogy érte az életet is kockára tette. Ezzel beigazolta, hogy életét végső soron a földi egzisztencián túlmutató, azaz transzcendens eszmények vezérik. Mi ez, ha nem az ember istenkeresésének megnyilvánulása? A következmény pedig, egy győzhetetlennek hitt hatalom megingása, sőt időleges összeomlása. Ez mintegy Isten válasza az ember áldozatvállalására, beavatkozása egyének és társadalom életébe, s egy olyan fordulat a történelem folyamatában, mely messzeható és hosszabb távon mindenképpen kedvező változásokat hozott. Az embernek Istenhez való folyamodása egzisztenciális kérdésekben, kiállása a létén túlmutató és túlvezető eszmények és értékek mellett, majd pedig az emberi sors útjának ezt követő gyökeres megváltozása, mely mintegy Isten válasza az ember istenkeresésére – mindez, tudjuk, nem is ritka jelenség egyének életében, de népek életében is előfordul. Történelmi fordulópontot jelentenek az ilyen változások.

De hogyan egyeztethető össze a transzcendens azzal, hogy a forradalmat leverték, számtalan halott, bebörtönzött és kivégzett volt és hogy az idegen elnyomás oly hosszú időn keresztül folytatódott? Három észrevétel kínálkozik itt:

1. Az idegen elnyomás ugyan folytatódott, a szabadság mezői mégis kiterjedtek, megnyílt az utazás lehetősége. Az októberi forradalom nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a keleti tömb fellazult, a hivatalos magyar állami akciók is hoz-

folytatása a 10. oldalon

Balla Bálint

Transzcendencia és evilági ...

folytatás a 9. oldalról

zárjártak a berlini fal lebomlásához és az NDK megszűnéséhez.

2. Október után közvetlenül szabadság lett az osztályrésze, ha nem is az egész népnek, e 200 ezer embernek. Mint valami kicsiny haza, mint előlegezett szabadság az egész országnak, olyan volt az emigráció. A disszidensek legtöbbször nem csak egyénileg boldogult, hanem képviselte hazánkat Nyugaton, hidakat tartott fenn Kelet és Nyugat között. És ez nemcsak a vasfüggöny korszakában volt szükséges. Ma is kell az otthon történetek vigyázása. Oda-kint például általában jobban megbecsülik a határon túli magyarokat, mint az anyaországban.

Mindkét pont azt jelzi, hogy a transzcendensnek más az értékrendje és más az időmértéke is. Mert ki hitte volna '56-ban, hogy a rendszer megbukik, csak nem akkor, amikor mi akarjuk – azonyomban – és hogy Nyugaton '56-osokból létrejön egy társadalom, amely az otthoni változások felgyorsításán munkálkodik. A forradalom, mint konkrét esemény ugyan akkor elbukott, de nem szellemisége és céljai. És – évtizedek után és észrevétlenül – mert sokszor így hatnak a transzcendens erők és diadalmaskodnak.

3. Marad azonban a harmadik gondolat, a fájó, a jóvátehetetlen ügy: a megtorlások, a börtönbüntetések, a fiatalkorúakat is sújtó kivégzések. Erre nincsen megnyugtató evilági válasz, de a transzcendens távlatához ez is hozzátartozik. El kell fogadnunk, hogy tudásunk, belátásunk véges. Azonban hinnünk szabad azt, hogy – amiként nagy világi hatalmak összeomlását tapasztaljuk –, a transzcendens igazságszolgáltatás nem ér véget ezen a földön.

Hadd mondjak el most egy szintén '56-os, saját magamra vonatkozó példát. Transzcendens erők működését személyesen is meg lehet tapasztalni. Hogyan éltem meg és hogyan éltem túl '56-ot? Most nem beszélek arról, hogy egy kenyérért való sorbanállásom során hogyan

kerültem el azt, hogy ne legyek egy orosz páncélos sortűz áldozata, mint a körülöttem fekvők és hogyan vettem először tudatosan észre, amikor a családi kenyeres tálra a cipőt rátettem: add meg a mi kenyérünket ma.

Először megválasztottak vállalatomban munkástanács elnökének. Így lettem azután az új felettes szerv, a kereskedelmi dolgozók Nagybudapesti Munkástanácsának tagja, majd annak titkára. Szervezetünk nevében az elnök és én írtuk alá, és nekem kellett azt a Nagybudapesti Egyesült Munkástanácsok központi irodájában az ügyeletes tisztségviselőknél átadnom. Másnap lefoglalták a Kádárhoz tanácskozási meghívott összes munkástanács felső vezetőit, megszüntették a munkástanácsokat és természetesen lefoglalták az irodáikat.

Felkészültem a végre. Egy megszüntetett szervezet központi irodájának egyik friss okirataról volt szó. Nem lett ebből semmi bajom végül is, de hosszú hónapokig tartott, amíg ezt elhittem. Megmentésemet ma túlvilági, transzcendens erők működésének tulajdonítom, de akkor csodának tartottam. Csodának tűnhet valami, ami több, általunk nem ismert erő együttműködése. Mi lehetett az én esetemben?

1. Az ügyeletes tisztségviselő még időben megtudja, megsejtette a politika teljes fordulatváltását és eltüntette a mi hivatalosan még nem „iktatott” iratunkat.

2. Vállalatomban mindenkit hidegen hagyott, hogy rendszeresen eltávoztam valahová.

3. Különösen kellett, hogy vonatkozzék ez a főnökömre, aki ismét az állam helyi képviselője lett és aki egy munkatáborot megjárt jólelkű és bölcs ember volt.

Gondolom, e személyes példa másokat is arra ösztönöz, hogy elgondolkozzanak azon: az én életemben is vannak megmagyarázhatatlan szabadulások, melyekre sokszor azt mondjuk: csoda, vagy csodával határos, de tulajdonképpen transzcendens erők működéséről van szó. Nálam mindenesetre ez a csodának tűnő eset vallásos hitem erősödéséhez vezetett. El-

A szerző előadás közben

kezdték másként gondolkodni életem értelmén.

1956-ot követően néhány éven belül megnyílt a nyugati utazásokhoz és tudományokhoz vezető út. Íme, ez is a vereség diadala volt. Így lett bevett tudomány a szociológia is és én át szerettem volna képezni magam szociológussá. Maga az átképzés ekkor még nem volt lehetséges, viszont kaptam egy – nem a szokásos 15 napra – hanem akkoriában átmenetileg adott, két teljes évre szóló nyugati útlevelet. Ez sem lett volna '56 nélkül. Úgy véltem, hogy ez elég idő, ahhoz, hogy egy képesítést szerezzek magamnak és ezzel otthon is megbizonyítsam, hogy szociológus lettem. Gözerővel tanultam a Műnsteri Egyetemen és ugyanott állást is kaptam. Sajnos, tanulmányaimat nem tudtam két év alatt befejezni és munkaviszonyom is később járt le, mint az útlevelem. Naivan az illetékes kelet-berlini magyar követséghez fordultam útlevelem hosszabbítása érdekében, de postafordultával jött az elutasítás. A magam vállalta feladat teljesítésének feladását megszegyentítő kudarcnak tartottam volna, így inkább közel két év késéssel „disszidáltam”. A sors megakadályozott abban, hogy magyar szociológussá váljak. De semmi egyéb nem voltam, csak hontalan diák, nem is éppen fiatal.

De transzcendens távlatból más az ügy jelentősége. Odahaza félkészben, mint osztályidegen, némi nyugati tanulmányokkal nem lehetett

volna belőlem szociológus. Így azonban egyetemi tanár lettem Németországban. De ehhez a „sors” – nevezzük így – még két döntő segítséget küldött. Szinte egyszerre ismertem meg későbbi feleségemet és azt a menekült egyetemista csoportot, akik segítségével talpra tudtam állni. – Íme ’56 és a kikerült ’56-osok még egy nagy előnye! Mert ez nem csak ’56-os, hanem mélyen hívő közösség is volt, mert őket mindnyájukat ’56 vallásos dimenziója ragadta meg. Így bekerültem egy német családba és ugyanakkor egy nyugati magyar közösségbe, melyet magam is segítettem fejleszteni (ez lett az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem).

Hosszú időn keresztül örültem annak, hogy szociológussá válhattam és csak lassan uralkodott el rajtam valami rejtett nyugtalanság, hogy az én tudományom ugyancsak messze esik a vallásosságtól, a transzcendenciát érintő kérdésektől. Még tovább tartott, amíg megtaláltam azt a nyelvezetet és azt a fajta szemléletmódot, amivel problémáimat a szakma által is érthető módon tudom kifejezni. Soká tartott, amíg rájöttem arra, hogy az évek óta kedvelt témakörömnek, a szűkösségnek, vallási olvasata is lehet.

Mert mi a szűkösség? Legáltalánosabb értelemben hiány, a hézag egyrészt vágyaink és szükségleteink, másrészt a rendelkezésre álló javak között. Van mintegy nyolc féle szűkösség: antropológiai, anyagi, társulási, területi, (két-féle) idő, immateriális és egzisztenciális szűkösség. Mindig szűkében vagyunk valaminek, minden cselekvésünk valamilyen szűkösség ellen irányul. Az ember így mindig a „szűkösség lénye” és ez eleget mond az ember mivoltáról, ahogyan azt a vallások látják, t.i. mint esendő, gyarló és bűnös lényt. Annyit azért szögezzünk le, hogy az ember bűnös és halandó voltát egybevehetjük az „egzisztenciális szűkösség” problémájával, a túlvilág kérdésével.

Ha mindnyájunkat terhelnek szűkösségek, úgy rá vagyunk szorulva mások segítségére. De ilyen segítségben csak úgy bízhatunk, ha magunk

is, ahol csak tehetjük, segítünk másoknak. A kölcsönösség az egyik legfontosabb emberi, embertársi viszonyulásmód. Igen ám, de kitől kapjuk meg és megkapjuk-e egyáltalán, amire szükségünk van? Ezért a kölcsönösség első aktusa sokszor az egyoldalú, viszonzást nem váró adás és segítségnyújtás. Ennek alapja a szeretet. Kölcsönösségnek, adásnak, segítségnyújtásnak, szeretetnek nem szabadna hiányozni a szociológiából sem. Ezek lényeges javainkat illetően nem a piac és nem is valamilyen osztársadalmi ellátás dolga. A kölcsönösséget rajtunk kívüli, felettünk álló transzcendens erők irányítják. Bízunk, hinnünk kell benne.

Megnyugtató, hogy már a kölcsönösségnek, mint a szűkösség elleni alapvető emberi társadalmi és így szociológiai gyakorlatnak is milyen sarkalatos szerepe van az ember gyarlóságára alapozó vallási gondolkozásban, az adásról és a segítségnyújtásról nem is szólva. Ennek a nagyon is materialista társadalomtudománynak és transzcendenciában gyökerező felhívásnak az egybehangolhatósága még egy igen fontos tekintetben érvényesül. Ez a szűkösségnek az a fajtája, amit komparatív vagy viszonylagos szűkösségnek nevezek. Lehet, hogy valamiből elegetünk van, de mégis keveseljük, mert másokra tekintve azt látjuk, hogy nekik többjük van. Ez nagy bajok forrása lehet. A szakirodalom foglalkozik a jelenséggel, de nem találja elég fontosnak ahhoz, hogy alapvető fogalommal jelölje. Pedig ott lappang az irigységben, féltékenységben is. A komparatív, viszonylagos szűkösségről azonban a végén – mint minden fontos emberi tulajdonságról – olvashatunk az Újszövetségben, például a szőlősgazda történetében. Ebben, ha jól meggondoljuk, az igazság két szintje van: a világi igazság mértéke szerint megkaptuk, amire szerződünk, ami tehát jár nekünk. A viszonylagos szűkösség – nevezzük így – a másokkal való összehasonlítás alapján azonban bennünket sújtó igazságtalanságot fedez fel. Erre ad választ az Úr a transzcendencia távlatára utalva: Avagy nem

szabad-e nekem a magaméval azt tennem, amit akarok? Azaz: ne irigyeljük a másét, lehet az igazságosságnak más mértéke is, mint a sajátunk, legyen az akár a világ szerint igazságtalanság.

A transzcendenciának néhány lehetséges vetületét igyekeztünk megismerni. Végezetül hadd fogalmazzak meg néhány jó tanácsot, amint az a mondottakból következik, következhet: az előbbieken inkább a szűkösségen van a hangsúly, az utóbbiakban pedig a transzcendencián.

Igyekezzünk erősségeinket úgy fejleszteni és úgy alkalmazni, hogy mindig tudatában legyünk gyengeségünknek és gyarlóságainknak.

Ne hasonlítsunk és méricskéljünk mindig. Mások valóságos vagy vélt előnyhelyzetét ne irigyeljük, ne akarjunk mi is olyanok lenni, mint ők. Nekünk saját feladataink vannak és ahhoz saját erőink vannak, összpontosítsunk ezekre.

Nézzünk ne csak felfele, hanem lefele és hátrafele is. Hátha van ott tennivalónk.

Legyen fontosabb, hogy adjunk, akár viszonzatlanul is, mint sem hogy a kölcsönösség legyen egyetlen mércénk. A viszonzás maradjon a transzcendencia dolga. Ide kívánczik Szent Ferenc imájából: „Ne add Uram, hogy engem szeressenek, hanem, hogy én szeressek.”

Legyünk türelmesek, mert létezhetnek más időmérési rendszerek is. Ha valami általunk várt semmiképpen sem akar bekövetkezni, lássuk be, hogy a miénken kívül más akaratok és tervek is léteznek.

Sose várjunk csodát! De ha rendkívüli, váratlan és megmagyarázhatatlan események tanúi vagyunk, használjuk akár a csoda kifejezést is, ha ezzel a transzcendens erőkre is tudunk gondolni.

(Elhangzott a Debreceni Unitárius Egyházközség rendezvényén 2006. november 8-án.)

Balla Bálint

Egy tanúkö, mely végleg elveszett?

(Wass Albert bizonyágtétele mai aggodalommal)

1571-ben történt „egy balzsamos illatú áprilisi napon” – írja Wass Albert. Pósa Ambrus, Torda város főbírája átvette a pergamentet Báthori István fejedelemtől, amelyen aláírásával megerősítette a bevett vallások egyenjogúságának törvényét. 1599 késő novemberében Rudolf császár vallon zsoldosai két ló közé kötve megölték Pósa Ambrust. Ez volt a büntetése annak, aki Róma és Bécs ellen támadt. A gyilkosai nem tudták, hogy Pósa Ambrus abban az évben, amikor Báthori törvényerőre emelte a vallásszabadságot, megbízott egy kőművest, „*hogy tanúkövet faragjon az eseményről, s helyezze háza kapuja fölé. Emlékeztetőül szolgáljon a tisztességnek, amivel a Pósa családot az Isten megajándékozta, hogy tanúi lehettek egy ilyen fontos eseménynek, s emlékeztesse gyermekeit, unokáit és minden ivadékát a felelősségre...*”

A tömör gránitba ezt vésték: „*A teremtés, a jövő fölötti döntés és az ember lelkiismerete fölötti uralom joga egyedül az Istené.*” Pósa két unokája ott küzdött Bocskai István seregében, később Bethlen Gábor mellett részt vettek a harmincéves háborúban, „*más országokban harcolva a vallásszabadságért.*” 1690-ben Leopold császár meghódította és feldúlta Erdélyt. Torda fele is porig égett a Pósa-házzal együtt. 1695-ben Pósa dédunokája újjáépítette a házat és a tanúkö visszakerült a helyére. A Rákóczi szabadságharcának bukása is megtorlást hozott. A Habsburg-ügynökök felbújtották a környékbeli románságot, hogy jutalomért gyilkoljanak, fosztogassanak. A Pósa-birtok a román egyházé lett, a Pósa-ház meg a paplakjuk.

1730-ban a román püspök Inocentiu Micu Klein felfigyelt a furcsa felíratra. Megparancsolta, hogy vegyék le és pusztítsák el, mert magyarul írták. A történet szerint a levételkor felhőszakadás volt és a munkát el kellett halasztani másnapra. De az éjszaka leple alatt a tanúkö eltűnt. A püspök elrendelte vizsgálat nem hozott eredményt. A babonás román parasztok egy szellemet láttak, aki vállára vette a nehéz követ és elvitte.

Aztán mondává szövődtek az események... 1876-ban (egy újabb sikertelen forradalom után) a tordai gimnázium tanulóit tanáruk tanulmányi kirándulásra vitte. A „régí szőlők” dűlőben egy beomlott pincét talált az egyik diák. A korhadt hordók és rozsdás szerzőszámok mellett egy kőlapra bukkantak, ezzel a felírat-tal. „*A teremtés, a jövő fölötti döntés és az ember lelkiismerete fölötti uralom joga egyedül Istené.*” Pósa Ambrus követ levitték a gimnáziumba, s később elhelyezték a város kis múzeumának bejárata fölött. Az első világégés után Erdély a Román Királyság tartományává vált. Az ezt követő zűrzavaros időkben nem figyelt fel senki erre a kőre. Wass Albert elmondja, hogy a kolozsvári református gimnázium tanulójaként ő is látta, amikor tanul-

mányi kiránduláson voltak szakkörükkel. Állását a román tanfelügyelőtől féltő tanára pár szóban elmagyarázta, „*mit jelent a felirat, és ezzel vége is volt.*” „*Aztán a második világháború után (...) a nacionalista-kommunista kormány úgy döntött, hogy a magyar kultúra és a magyar múlt sérti a román nacionalizmust. Torda kicsiny múzeuma ugyanarra a sorsra jutott, mint minden más magyar múzeum, könyvtár és levéltár. Mindent teherautóra raktak, elvittek és a folyóba ömlesztettek. Az épületről kimondták, hogy nem biztonságos, és lerombolták. Hogy mi történt a vallásszabadság régi tanúkövével, senki nem tudja.*” Wass Albert írói képzelete újra előhívja az éjszakai kísértetet. Éjfélkor kelt ki a temetőből, vállára kapta a nehéz örökséget és eltűnt vele az éjszakában. A román hivatalnokok babonás öregek bolond beszédének tartják az egészet, „*mert miért érdekelne egy kísértetet valami ostoba felirat. A lelkiismeret szabadsága, úgy tűnik, örökre odavan.*” – fejezi be írását, az erdélyi világörökséget féltő Wass Albert.

Történelmi tények (ezek talán nem is fontosak ez esetben) váltakozása megragadó fantáziaképekkel elgondolkozathatnak napjainkban is, amikor közletről sincsenek rendjén a dolgok sem társadalmi, sem szociális, sem politikai, sőt vallási-lelkiismereti téren sem.

Wass Albert kezdő soraiban elmondja, hogy annak hallatán született meg ez az eszméletű írása, hogy 1983-ban Ceausescuék megtiltották „*írógép birtoklását vagy használatát olyan állampolgárok számára, akik veszélyt jelentenek a közrend vagy állambiztonság ellen.*” Én magam is értem azokat a szörnyű idöket, álmodni sem lehetett nekünk írógépéről, még ha lehetőségünk lett volna is beszerezni. „*Az állampolgári és emberi jogok eme sárba tiprása – írja Wass Albert – pont azon a földön, ahol a lelkiismeret szabadságát először emelték törvényerőre a világon, különösen idöszerűvé teszi a... történetet.*” Az Erdélyi Református Egyház egykori legfiatalabb főgondnoka történetnek nevezi írását. Sok mindennek hiteles tanúja volt otthon és idegenben egyaránt, szavai, üzenete eligazodást, bátorítást adhatnak mai világunkban is.

Naponta, ha nem percenként forognak veszélyben olyan dolgaink, amelyek fölötti uralom joga egyedül Istené. A tanúkö, de inkább felíratának hányattatása, bujdosása vezet el az „írógép”-ügyeken át a kirekesztettségig, szándékaink félremagyarázásáig, az ismeretlenségbe taszításig, a mellőzésig mind közösségi, mind pedig egyéni életünkben, minden téren.

Balázi László

Bartók Béla

– 125 éve született

1881. márc. 25., Nagyszentmiklós – 1945. szept. 26., New York

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által kiadott Nemzeti Évfordulóink nevet viselő ismertető bevezetőjében dr. Bozóki András kulturális miniszter így fogalmaz: „Természetesen 2006-ban is jóval több esemény évfordulója lesz, (...) ezért az akadémiai kutatóintézetek vezetőiből, illetve vezető munkatársaiból álló szerkesztőbizottság szigorú válogatásra kényszerült. Az itt megemlítettek közül kiemelkedik két évforduló. Az egyik hazánk történetének egyik leg meghatározóbb eseményéhez, a másik pedig hazánk zeneművészetének egyik legkiemelkedőbb személyiségéhez fűződik: az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. és Bartók Béla születésének 125. jubileumáról emlékezünk meg 2006-ban határainkon kívül és belül.”

A miniszter fontosnak tart idézni egy mondatot Bartók Bélától, alátámasztandó azt a gondolatát, hogy mindenkinek ez volt a hitvallása, nemcsak a Bartóké, hanem mindenkié, akiket a kiadvány megemlít és akik tettek e haza felemelkedéséért, boldogulásáért, hogy fényre derüljön – tehetjük hozzá. Bartók nagyságát mutatja már az is, hogy ez a mondata akkor hangzott el, amikor mások ifjúságuknak abban az időszakában egészen mással voltak, vannak, lehetnek elfoglalva. 22 éves korában írta ezeket: „Kell, hogy minden ember, midőn férfiúvá fejlődött, megállapítsa, minő ideális cél érdekében akar küzdeni, hogy e szerint alakítsa egész munkálkodásának, minden cselekedetének mineműségét. Én részemről egész életemben minden téren mindenkor és minden módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és magyar haza javát. Azt hiszem, eddig is tanújelét adtam e szándékomnak, kevésbé jelentős és fontosabb cselekedeteimmel, amelyek csekély erőmből kitellettek...”

Ez az emlékezés nem akar életrajz lenni. Minden adat megtalálható lexikonokban, eddig megjelent könyvekben, folyóiratok, magazinok, szakkiadványok – remélhetőleg – tele lesznek méltatásokkal, vagy újabb könyvek is jelenhetnek meg a legnagyobb magyar zeneszerzőnk egyikéről, akiről „a példamutató nagy ikerpár”- ahogy Illyés Gyula nevezi őket halhatatlan versében - másik tagja, Kodály Zoltán azt írja: „...világszerte a legtöbbet játszott szerzők egyike. Noha világszerte sokan vannak, akik a régihez, megszokotthoz ragaszkodva nem szívesen hallják az új hangot. És valahányszor előadják egy művét, egy percre Magyarországra is gondolnak, ha nem többet, annyit: mégsem lehet utolsó ország, ahol ilyesmi megterem.” Nem szándékszik ez az írás zeneművészetének elemzője sem lenni, ez a szakértők feladata, és valószínű, hogy e jubileumi évben újra és újra megteszik, hogy igazzá legyen a pályatárs álma: „Bartók diadalmas, végleges hazatérésének feltétele a zeneileg művelt ország... Ha majd egykor eljut művésze azokhoz is, akiktől ered, a dolgozó néphez, s az megérti, akkor lesz magyar zenekultúra...” Ez az év talán arra is jó lesz, hogy ebben a kérdésben elemzések szülessenek, hol tartunk a nagy örökséggel való sáfárkodásban. Kodály kettejük munkálkodása kapcsán elmondja: „A nép zenéjében való elmélyedés megmutatta, hogy él még itt egy régi, eredeti, értékes, csak fejlődésében megrekedt zenekultúra, amit ki lehet emelni a ráakódott törmelékből, s amire lehet magasabb művészetet építeni.”

Nemzeti nagyjaink évfordulós ünnepségei vagy nemzeti történelmünk évfordulói kapcsán el kell mondanunk, hogy sokszor érthetetlenül agyonütjük ezeket az ünnepeket. Ezekre nem egy példa volt a rendszerváltoztatás óta. Vajon Bartókkal is megessük ez, és továbbra is

fennmarad alkotótársa fájdalom? „Időszerű felvetni a kérdést, hogyan sáfárkodik hagyatékával szűkebb hazája, Magyarország. Felhasználja-e saját kultúrája emelésére, táplálására, merit-e belőle annyit, amennyit meríthetne?” Máris el kell panaszoljunk azt, hogy a jubileumi Bartók Bizottság tagjai közé nem hívták meg a Magyarországi Unitárius Egyházat. Azt az egyházat, amelynek haláláig tagja volt, amelyhez saját elhatározásából csatlakozott, elhagyva a számára érthetetlen és hitelveit, szertartásait sok kritikával illetett katolikus egyházat. Azt az egyházat, amelynek második legnagyobb hazai gyülekezete, a budapesti Hőgyes Endre utcai egyházközség fél évtizede az ő nevét viseli, templomában őrizve egy csodálatos fából faragott emlékművet. Azt az egyházat, amely 35 évi távollét után hazahozta hamvait idegenből és világraszóló eseményként, egyszerű unitárius szertartásával az anyaföldbe temette el. Természetesen nem szegi kedvünket ez az újbóli kirekesztés, hiszen egyházközségeink már megrendezték az évfordulós ünnepeket

folytatása a 14. oldalon

Balácsi László

Bartók Béla – 125 éve született

folytatás a 13. oldalról

és méltó módon emlékeznek meg egyik legnagyobb unitáriusukról. Nem akarjuk azt feltételezni, hogy esetleg homok kerül az emlékező gépezetbe azért az egyszerű élet-felfogásáért, amihez ragaszkodott és meg is fogalmazott: „A magyarság számára talán a legszomorúbb, hogy az egyetlen magyar alapítású egyház, az Erdélyben, a 16. században született unitárius – amely humanizmusával, a vallásszabadság 1568-ban kimondott törvényesítésével és haladó szellemével kiemelkedő lehetne – állandó szálfka volt a többi keresztény felekezet szemében. Ez gyakran ma is tapasztalható. Kis létszámuk miatt igen sokan nem ismerik őket, és az időnként nyilvánosságra kerülő híradásokat idegenkedve vagy értetlenül fogadják.”

Világlátása még unitárius közegeben is érdekes volt. Többek között ifjúkori szerelméhez írott leveleiben olvashatunk sajtószerű életszemléletéről.

László Ferenc erdélyi zene-tudós, aki Bartók leveleiből 99-et rendezett sajtó alá, jegyzi meg, hogy Geyer Stefihez, a Hubay-tanítványhoz, hegedűművésznőhöz „a világon egyedülálló hangvételű, bölcselkedő szerelmes levelét írta.”

Ebből és még másokból is meg tudhatjuk, hogy Bartók eljut akár az istennélküli vallásossághoz is. Szigorú elemző tehetségével görcső alá veszi nemcsak a vallások kialakulását, fejlődését, hanem a maga filozófalgató útját is: „...a vallástán nem egyéb tiszta filozófiánál. Filozófiának kb. azt a törekvést nevezzük, amellyel bizonyos kérdéseket, me-lyekre csupán érzéki tapasztalatokra támaszkodva nem felelhetünk, megoldani igyekeznek, és pedig csakis okoskodás útján.” A lélek halhatatlanságáról és az örökkévalóságról sem a hagyományos unitárius módon - a hagyományos keresztény tanításokról nem is beszélve - vélekedik. De azért ajánlja szerelmének, hogy „gondolkozzék a Végtelenről, borzongjon meg tőle, s hajtson fejet előtte”.

A szentháromságot ügyetlen mesének nevezi, félelmetes jártasága van a vallások történetében, a vallások filozófiájában. Óv attól, hogy a „dogmáknak igájába hajtsuk fejünket.” Egyik ilyen témájú szerelmes levele végén írja Geyer Stefi-nek: „Levele olvasása után zongorához ültem - az a szomorú sejtelmem van, hogy az életben nem lesz más vigasztalóm, csak a zene.” Alighanem a művészi világnak ezzel szerencséjén volt. Egyházunk tagjaként, ahol nem kötötték a dogmák, az előírt hitelvek, szabadon szárnyalhatott a lelki-vallásos élete magaslataiban is. Amikor a szentháromságról értekeznek, következtésként igazi unitárius módon fogalmaz: „A keresztény mitológia szentháromsága... a gondolkodást is rabláncra veri kimondván: Ezt nem értheted meg, nyomorult ember! Ne is gondolkozz felette, mert ilyenkor még a gondolkodás is halálos bűn. - Mondhatom, gyönyörű haladás! S ebből magyarázható az a hosszú-hosszú középkori lelki sötétség, amelyből alig tudtunk nagy nehezen kievickélni. De ez a misztikus zagyvalék nem is Jézusnak alkotása, aki tulajdonképpen csakis etikus volt, s mint ilyen egyikét a legnagyobb műveknek alkotta.” De kritikusan ehhez is hozzáteszi: „...habár tanításában akad elég, amin megütözhethetünk.”

Kodály azt írja róla. „Az embe-
rektől fél, nem könnyen melegszik fél.
Vágyódik a szeretet, napfény és jobb
sors után.” Költői leírások szerint:
„Olyan vékony, mint a halszálfka /
olyan fehér, mint egy lilium, / de ha
leül a zongorához, / Sárkánnyá vál-
tozik át.” „Vézna, kis óriás. Tested
meredő / Szálkaként szúr a térbe fel
/ És körül sajgó gyulladást okoz. /
Mint kivont pengét hordod magadat.”
Kosztolányi szép megfogalmazása
szerint: „...ez az ember, ki előttem ül,
testi mivoltában is arányos, felhüro-
zott, zengő és alkotásaira kell gondol-
nom.” Hogy mennyire tudott egy-
szerű és közvetlen is lenni, álljon itt
Fodor András megörökítésében
annak a Péntek nevű embernek az
elmondása, akitől bútorot rendelt
Körösfőn. „Népszerű, eccerű ember
vót. Nem vót nagyobb úgy 164-65 cm-
nél... szelíd, mosolygó kis ember vót,

mindig jókedvű... Vót neki egy kis
felvevő dalosgépjje - én csak így tu-
dom a nevit - s amit beledanoltunk,
a géppel mind visszadalolta nekünk.”

Paul Sacher, svájci zenész,
Bartók halála után így emlékezik:
„Lénye fényt és világosságot árasztott.
Szemeiben fenséges tűz világított.
Kutató tekintetének sugarában
semmi sem állta meg a helyét, ami
nem igaz és nem tiszta...” (Fodor
András közléséből)

A 22 éves korában megfogalma-
zott életcéltól, mint forrástól, az
Értől eljut az Óceánig. Befejezésül
újra idézzük őt: „Az én igazi vezér-
eszmém..., amelynek mióta csak
mint zeneszerző magamra találtam,
tökéletesen tudatában vagyok: a
népek testvérré válásának eszméje, a
testvérré válásé minden háborúság
és minden viszály ellenére. Ezt az
eszmét igyekszem - amennyire
erőmtől telik - szolgálni zenémben,
ezért nem vonom ki magam sem-
miféle hatás alól, eredjen az szlovák,
román, arab vagy bármiféle más for-
rásból. Csak tiszta, friss és egészsé-
ges legyen az a forrás!”

Bartók (részlet)

Van-e remény még emberi fajunkban? -
ha ez a gond s némán küzd már az ész,
te szólalj,

szigorú, szilaj, „agresszív” nagy zenész,
hogy - mégis! - okunk van
remélni s élni!

S jogunk van

- hisz halandók s életadók vagyunk -
mindazzal szembenézni,
mit elkerülni úgysem tudhatunk.

Mert növeli, ki elföldi a bajt.

Lehetett, de már nem lehet,
hogy befogott füllel és eltakart
szemmel tartsanak, ha pusztít a för-
geteg

s majd szidjanak: nem segítettetek!

Te megbecsülsz azzal, hogy fölfeded,

mi neked fölfedetett,

a jót, a rosszat, az erényt, a bűnt -

te bennünket növesztel, azzal,

hogy mint egyenlőkkel beszélsz velünk.

Illyés Gyula

Unitarizmus és nemzet-tudat Bartók zenéjében

(folytatás előző lapszámunkból)

Hit a kultúra – és különösen a kisebbségi kultúra – védelemben

A második „unitárius” alapelve-
men egy angol-szász gyülekezet job-
ban csodálkozna, mint egy magyar,
mert közvetlen vonatkozása van a
nacionalizmus elveivel. Bartók
egész életén keresztül a kisebbségi
kultúrákat akarta védeni, a korai
Kossuth szimfóniája megkomponá-
lás időszakjától kezdve, egészen a
későbbi darabjaiig, melyekben bol-
gár, román, szlovák, arab és török
zene szerepelt. Aki ismeri az unita-
rizmus történetét, azonnal észre
fogja venni, hogy az egyes unitárius
egyházak megalapítását sokszor
egyfajta nacionalizmus kísérte, ab-
ban az értelemben, hogy az egyház-
alapítók egy kisebbségi kultúrát
akartak megvédeni valami na-
gyobb, hatásosabb kultúrától. Há-
rom példát sorolok kronológiai
sorrendben: a Walesi, a Khasi és a
cseh unitarizmust, illetve nem kell
beszélmem az erdélyi unitarizmus
szerepéről a magyar nyelv fenn-
tartásában Romániában.

Az egyik legfontosabb egyháza-
lapító Walesben Iolo Morganwg
volt. Ez a „bárdi” neve Edward
Williamsnak, kőműves és költő
Llancarfan-ból, dél Walesben.
Morganwg alapította a dél Wales
Unitárius Társaságot 1802-ben. De
unitárius körökön kívül is ünneplik
Morganwg nevét, mert újraterem-
tette a bárdi hagyományt walesi
nyelvű Walesben, és mert mega-
lapította a gorsedd bárdi rendet,
ami most is szerepel az eisteddfod
kulturális mozgalomban. A Wales
unitarizmusnak erős kapcsolata
van az eisteddfod mozgalommal,
és sokan úgy tekintik az egyházat,
mint az egyik legfontosabb bástyát,
a szomszédban lévő óriás, az angol
nyelvvél szemben. Egészen a múlt
század elején büntetendő volt a
walesi nyelvet beszélni az iskolá-
ban. Néhányan a mi walesi nyelvű

lelkészeink közül vezető szere-
peket töltenek be a cymdeithas yr
Iaith (Nyelv Közössége)-ben, és az
Eisteddfod mozgalomban.

Kissé ironikus módon, a walesi
misszionáriusok által Északkelet
Indiába vitt szigorú kálvinizmus
uralkodása alól akarta a Khasi Uni-
tárius Hajom Kissor Singh megsza-
badítani a népet. Ugyanakkor nem
akarta visszaengedni a Hindu ezer-
nyi kis istent a Khasi földre, amely-
ben erős kapcsolatot látott a Hindi
nyelvvél. Ezért egy egy Istenben hívő
vallást hozott létre a khasi nyelvet
használva, ami ugyanakkor vissza-
térne az ősi Khasi vallás (elképzelt)
egyszerűségéhez. Csak később, az
1880-as években, kezdte el az „unitá-
rius” megnevezést használni.

Hasonló módon, Norbert Capek,
a Cseh Unitarizmus alapítója, abból
a kezdőpontból indult el, hogy visz-
sza akart térni egy igazi cseh egy-
házhoz. Kéz a kézben az új cseh-
szlovák nemzet megalapításával járt
Capek és az unitárius egyház mega-
lapítása. A fiatal egyház erejének
egyik forrása az volt, hogy az újjá-
születő cseh és szlovák nemzet me-
találta az unitarizmusban mind a
huszita, mind a morvai reformációk-
nak az újjáéledését.

Nyilván beszélnem kell még o-
lyan személyiségekről, mint Balázs
Ferenc, aki bejárta a kerek világot,
de visszatért a kicsiny faluba, mert
ott van az igazság. Az köti össze
Balázst a három unitárius egy-
házalapítóval, hogy mindannyian
azt hitték, nem ellentmondás egy
kultúrát úgy védeni, hogy közben
más kultúrák létjogosultságát is elfo-
gadják. Ahhoz, hogy minden nép
szabad legyen, minden más népnek
is szabadnak kell lennie. Tehát Iolo
Morganwgnak nem volt ellentmon-
dás az angol romantikai mozgalom
költőjével, Wordsworth-thel, Cole-
ridge-dzsel tárgyalni. Hajom Kissor
Singh számára nem volt ellent-
mondó ihletet találni az amerikai

unitárius lelkésznél, Charles Apple-
ton Dall-nál, és hogy Capek fontos
szerepet játszott az IARF-ben.

Tehát Bartók nacionalizmusát –
ha úgy tetszik, nemzettudatát – na-
gyon körültekintően kell vizsgálni.
Azok, akik – hibásan – egyszerű
magyar nacionalistának tekintik
Bartókot, és sajnos, sokan vannak
ilyenek, sokszor idéznek egy szöve-
get a Cantata Profana-ból: „*csak
tisza forrásból*”. Az a veszély, hogy
ez félreérthető úgy, hogy itt a ma-
gyar népnek valami misztikusan
„tisza” eredetéről lenne szó. Erre
például idézem Demeter András
István szavait, aki a következőket
írta a Temesvár Új Szó-ban 2002-
ben: „*Azáltal hogy valaki
bezárkózik és csak a „tisza forrás-
ból” származó magyar darabokat
erőlteti, nem abba a világba való,
amelyet mi építeni próbálunk.*”
Nyilván Demeter maga visszautá-
sítja ezt a fajta bunkó magyar
sovinizmust, de teljesen félreérti
Bartók szavait. Bartók egyik leve-
léből idézek, amit a román zene-
tudós, Octavian Beunak írt
1931-ben: „*Az én zeneszerzői mun-
kásságom, épp mert e háromféle
(magyar, román és szlovák) forrás-
ból fakad, voltaképpen annak az
integritás-gondolatnak megtestesülé-
seként fogható fel, melyet ma Ma-
gyarországon annyira hangoztat-
nak... Az én igazi vezéreszmém
azonban, amelynek, amióta csak
mint zeneszerző-magamra találtam,
tökéletesen tudatában vagyok: a
népek testvérré válásának eszméje, a
testvérré válásé minden háborúság
és minden viszály ellenére. Ezt az
eszmét igyekszem – amennyire erőm-
től telik – szolgálni zenémben; ezért
nem vonom ki magam semmiféle
hatás alól, eredjen az szlovák, ro-
mán, arab, vagy bármiféle más for-
rásból. Csak tiszta, friss, és egész-
séges legyen az a forrás.*”

Bartók zenéje távol áll a „tisza
magyar” zenétől. Az előadásom
után, Bartók második vonósné-
gyesét fogják hallani, amelynek a
második tétele arabféle skálákat és
ritmusokat árul el: Bartók már

folytatása a 16. oldalon

Alan Williams

Unitarizmus és nemzettudat...

folytatás a 15. oldalról

nem csak Európa-szerte, hanem Észak-Afrikában járt a népzene vadászva.

Hit az ember és ember közötti összeegyeztetésben

A zene szimbolikus tartalma körül viták folynak az esztéták között. De vegyük tudomásul, hogy Bartók számára, a levelei bizonyítéka alapján, a zene tele volt jelképekkel, amelyek kezdetben inkább személyesek voltak. 1909-ben így írt a feleségének, Ziegler Mártának:

„Nem tudok másképpen művészeti termékeket elképzelni, mint alkotója határtalan lelkesedésének, elkeseredésének, bánatának, dühének bosszújának, torzító gúnyának szarkazmusának megnyilatkozását.”

Ez az „expresszionista” esztétikája, szerintem, fokozatosan egy objektívebb, tárgyilagosabb állásponthoz tért, amelyben a zene nem csak a személyes érzéket, és belső feszültségeket testesítette meg, hanem egy nagyobb, szélesebb világnézetét is. Így kell értenünk Bartók levelét 1931-ből, és sok minden mást, amit írt és mondott az első világháború után: tehát, miután unitárius lett.

Ezután Bartók zenéje sokszor valami szintézist próbált teremteni két ellentmondó zenei szempontból. Szerintem nem véletlenül. A magyar származású, most Izraelben élő zenetudós Frigyesi Judit szerint: *„Bartók két igényt követel a zenéjében, amik először ellentmondóknak látszanak. Ha egy mű a népi lelket fejezi ki, hogyan tudná ugyanakkor a művész személyes érzelmeit is kifejezni. De Bartók egy ilyen szintézist képzelt el, és ahhoz ragaszkodott az élete végéig.”*

A kiindulópontunkhoz visszatérve jegyezzük meg, hogy nem csak most, hanem akkor is, Bartók életében Magyarország egy mélyen megosztott társadalom volt. A három társadalmi csoport, amit az első idézetemben érintettem – azaz a polgári, a paraszt és a kozmopoli-

ta értelmiség ellentétben álltak. Talán most is. A népi/urbánus ellentét csak nőtt Trianon után, mivel egy csapással az ún. békeszerződés levágott a magyar területről minden olyan várost, ami a kulturális pályán versenyezhetett Budapesttel. Magyarország majdnem városállammá vált, és szerintem a magyar vidék még mindig szenved emiatt az ellentét miatt.

Míndeközben Bartók próbálta összeegyeztetni azt a nagyon régi, történelem előtti zenét, amit a falvakban talált, azzal a legradikálisabb, kozmopolita zenével, ami akkor „modernnek”, „nemzetközi”-nek számított. Bartók annyira akarta, hogy a magyar társadalom két pólusa találkozzon, hogy saját zsebéből fizette ki az útiköltségeket néhány erdélyi népdalénekesnek, hogy utazhassanak a fővárosba. Fia magyarázza: *„Természetszeretetének megfelelően szerette az egyszerű embereket. Emberszeretete megnyilvánult abban is, hogy szívesen foglalkozott a természethez közelebb álló emberekkel, így az egyszerű paraszttal, akiket főleg népdalgyűjtő útjain szeretett meg, és minden alkalmat megragadott a velük való foglalkozásra. Még az első világháború előtt nagyrészt saját költségén több Hunyad megyei román parasztot hozatott fel Budapestre népdalok bemutatása céljából, és nagy örömmel vitte el ezeket a falukból először kimozdult embereket a nagyváros nevezetességeihez.”*

De más módon is teremtett Bartók szembenállást a zenéjében, hogy aztán kiegyeztesse ezeket. Hallgassuk meg az V. vonós négyesének második tételét. Itt az általában teljesen megkevert összhangzati anyagot úgy desztillálja, hogy alig marad egy csepp disszonáns, de ez a csepp keserűség elég, hogy emlékeztessen minket a világra, tele feszültségekkel és ellentmondásokkal. Az első hegedűt kivéve, nagyon diatonikusnak (tehát konszonánsnak) tűnnek az akkordok. Az első hegedűs dallama is gyerekes, nagyon konszonáns, de egy másik tonalításban: tehát az első és a többi hangszer között létezik egy tiszta szembenállás. Együtt teremtenek

olyan disszonánsokat, amelyek a szívbe markolnak.

Innentől a zenei anyag egyre jobban fejlődik, több energiával telítődik. Végül is ezután visszatér az első dallam, de úgy tűnik itt már Bartóknak sikerült ezt a szembeállást feloldani. Az akkordok még ott vannak, de már tartalmazznak valamit abból, ami eredetileg az első hegedűs gyermeki dallamában volt. Szerintem nincs ennél szebb tétel az egész európai zenében.

Előadásom végén szeretnék pár szót szólni az én darabomról, a Soninho do Brasil-ról. Címe portugál nyelven van, és az jelenti: Kis braziliai álom. 2001-ben feleségemmel Rio de Janeiro-ban jártunk nászutunkon. Egyik ott élő zeneszerző barátom megismertette velünk a braziliai tánczene egyik fajtáját, a choro-t, amely dallamot beleírtam a darabba.

Brazília természetes szépsége és az azt jelképező uirapurú madár dallama elbűvölt minket. Ugyanakkor barátom közel lakik a „favellákhoz”, azokhoz a városnegyedekhez, ahol a legszegényebb emberek kicsi kunyhókban laknak, ahol nincs víz. A természet szépsége javított benyomásainkon, de a tánczene vidámsága nem tudja feledtetni a szörnyű körülményeket. Vagyis Braziliában ugyanaz a társadalmi megosztottság létezik, ami Bartók idejében létezett Magyarországon. Tavaly, amikor egy angol vonósnégyestől felkérést kaptam egy zenemű megírására, s elkezdtem gondolkodni rajta, megtörtént az a szegyenletes esemény, hogy a londoni rendőrség lelőtt egy fiatal ártatlan brazilait, mert azt hitték, terrorista. Zeneművem mindezek hatására úgy írtam meg, hogy a vidám anyag küszködik valami sötétebbel, az emberi erőszakkal. A végén még énekel a madár és ekkor fölébredünk az álomból.

(Elhangzott Pestszentlőrincen a II. Magyarországi Unitárius Találkozón, október 7-én és Debrecenben, október 8-án.)